

تفرجگاه‌های گردشگری، فرصت یا تهدید برای زنان روستایی (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان سبزوار)

فرحناز اکبرآقلی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

Akbaroghli.f@pnurazavi.ac.ir

چکیده

گردشگری به‌عنوان یکی از ارکان اساسی در توسعه پایدار مکان‌های جغرافیایی، به‌ویژه مناطق روستایی مورد توجه است. تفرجگاه‌ها که زیرمجموعه‌ای از اکوتوریسم است، یکی از انواع گردشگری است که نسبت به اشکال دیگر گردشگری روستایی عمومیت بیشتری دارد، لذا در این رابطه، اثر این نوع گردشگری بر توانمندسازی و کارآفرینی زنان روستایی که نیمی از جامعه روستایی را تشکیل می‌دهند، حائز اهمیت است. پژوهش انجام‌شده با مدل SWOT به بررسی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده تفرجگاه‌ها در روستاهای کهنه آب و ابارش از توابع شهرستان سبزوار پرداخته است. جامعه آماری پژوهش، ساکنان روستا، به‌ویژه زنان و گردشگران بوده‌اند که با روش نمونه‌گیری تصادفی و از طریق پرسش‌نامه تنظیم و با طیف لیکرت بررسی شد. بر این اساس، نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها اولویت‌بندی و راهبردهای توسعه گردشگری در روستاهای مذکور ارائه شده است. از تجزیه و تحلیل متغیرها چنین استنتاج می‌شود که روستاهای نمونه نیازمند بازنگری و ارائه سیاست‌های مناسب به‌منظور رفع محدودیت‌ها و استفاده از مزیت‌های نسبی موجود است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد تفرجگاه‌های پیرامون دو روستای کهنه آب و ابارش از نوع تفرج متمرکز هستند، زیرا از آن دسته فعالیت‌های تفرجی است که امکان تحقق آن‌ها بستگی به توسعه و تجهیز مراکز گردشگری دارد و نیازمند تسهیلات متعددی مانند: کمپینگ یا اردو زدن، پیک‌نیک و انواع ورزش‌های گروهی و... است، همچنین نتایج نشان می‌دهد که اهمیت هنرهای بومی و صنایع دستی در شاخص نقاط مثبت منطقه رتبه ۵ را اخذ کرده که این نشان‌دهنده پتانسیل زنان در این نوع گردشگری است.

کلیدواژه‌ها: اکوتوریسم، تفرجگاه، زن روستایی، مدل SWOT، روستاهای کوه نو و ابارش سبزوار.

۱- مقدمه

به نظر می‌رسد تفرجگاه‌های شهری اشباع شده‌اند و مردم آگاه به گذران اوقات فراغت، درصدد کشف مکان‌های جدید و بکر طبیعی هستند و روستاهای پیرامون شهرها از بهترین گزینه‌هاست. گردشگری روستایی تنها شامل گردشگری کشاورزی نیست، بلکه همه فعالیت‌های گردشگری روستایی را دربرمی‌گیرد (اکبراقلی، ۱۳۹۳، ۱۲). یکی از این فعالیت‌ها تفرج است. تفرج، شامل تمامی تفریحات یا گذراندن اوقات فراغتی است که در خارج از محیط‌های بسته و محدود انجام می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۷، ۱۶). در واقع تفرج تفریحات محیط باز است (مجنونیان، ۱۳۷۴، ۱۸). معنای ریشه‌ای تفرجگاه را بازیافتن سلامتی پس از یک دوره نفاقت طولانی ذکر کرده‌اند، اما امروزه این واژه مترادف با مفهوم گذراندن فراغت در هوای آزاد به کار می‌رود و در جهان صنعتی رواج یافته است (Kousis, 2010, 84).

تفرجگاه عبارت است از هر گونه سیستم طبیعی شامل آب یا خشکی (همراه با پوشش گیاهی یا بدون آن) است که جنبه زیباشناختی خود را حفظ کرده و کاربرد تفریحی دارد. تفرجگاه می‌تواند شامل طیف گسترده‌ای از سیمای طبیعی از یک جویبار ساده تا یک غار که در عمق زمین قرار دارد، باشد (دربان آستانه، ۱۳۸۷: ۲۶).

برنامه‌ریزی و توسعه تفرجگاه‌ها موضوع مهمی در اکوتوریسم است. برقراری تعادل بین اکوسیستم، نیازهای گردشگران و برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی ساکنان سکونتگاه‌های روستایی در پایداری تفرجگاه حائز اهمیت است.

ایجاد اشتغال و توسعه منطقه‌ای از آثار مهمی است که توسعه اکوتوریسم به همراه آورده است (شفیع‌زاده، ۱۳۸۳: ۴۲). از این رو، ارائه راهبردهای مناسب برای گردشگری طبیعی روستاهای ایران از جمله روستاهای کوه نو و ابارش با توجه به شرایط و ویژگی‌های زیست محیطی و جاذبه‌های اکولوژیکی احساس می‌شود، لذا شناخت پتانسیل‌ها و محدودیت‌های اکوتوریستی روستاهای مورد مطالعه می‌تواند تأثیر سازنده‌ای بر برنامه‌ریزی پایداری مناطق روستایی و رفع مشکلات داشته باشد. این پژوهش به بررسی و تحلیل نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها از دیدگاه اهالی روستا و گردشگران در جهت توسعه گردشگری روستایی پرداخته است.

۲- پیشینه تحقیق

به موازات توسعه گردشگری در نواحی روستایی، پژوهش‌های متعددی در داخل و خارج انجام شده است، اما در رابطه با توانمندسازی و کارآفرینی، به‌خصوص برای زنان روستایی تحقیقات هنوز نویاست.

خواجه شاهکویی و همکارانش (۱۳۹۱) در تحقیقی تحت عنوان: «نقش گردشگری در توانمندسازی اقتصادی زنان روستایی در روستای زیارت» نتیجه می‌گیرد که نقش گردشگری روستایی در توانمندسازی اقتصادی و فرهنگی زنان به ترتیب در رتبه اول و دوم اهمیت قرار دارد و بعد اجتماعی در رتبه آخر قرار دارد.

امینی قشلاق و همکاران (۱۳۹۱) بر روی «نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی» کار کرده‌اند و این نتیجه را منتج کرده‌اند که گردشگری هنوز نتوانسته نقش چشمگیری در بالفعل کردن قابلیت‌های بالقوه زنان روستایی و اشتغال آنان داشته باشد.

وطن خواه و همکاران (۱۳۹۴) نیز «بررسی در رابطه با نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان» را انجام داده‌اند و این گونه نتیجه‌گیری کرده‌اند که تفاوت معنی داری در این زمینه با روستاهای کشاورزی مشاهده نکردند. شاریلی (۲۰۰۲)، باکلی (۲۰۰۸)، توسان (۲۰۱۲) و سو (۲۰۱۶) «مطالعات تطبیقی در رابطه با گردشگری و تأثیر آن بر روی زنان» مطالعاتی انجام داده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که اثرات تفاوت معنی داری ندارد.

۳- روش تحقیق

این پژوهش با هدف کاربردی تهیه شده است. ارزیابی عوامل پیش‌برنده و بازدارنده تفرجگاه‌ها بر توانمندسازی زنان روستایی مورد مطالعه قرار گرفته و روش الگوی تحلیل SWOT در این پژوهش استفاده شده است. تهیه فهرستی از فرصت‌ها، تهدیدها، نقاط قوت و ضعف از تفرجگاه‌ها در قالب جداولی چند تشریح و تفسیر شد. بر این اساس، ابتدا با توجه به بررسی‌های انجام‌شده بر روی محیط داخلی و محیط خارجی روستاهای مورد مطالعه، فهرستی از نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها شناسایی شد، سپس به وسیله نظرخواهی از جامعه آماری، اولویت‌ها در ۵ درجه از بی‌اهمیت تا اهمیت خیلی زیاد مشخص شد. در نهایت، برای برطرف کردن یا کاهش نقاط ضعف و تهدیدها و تقویت و بهبود نقاط قوت و فرصت‌های موجود در رابطه با گسترش تفرجگاه و ایجاد فرصت توانمندسازی برای زنان روستایی، راهکارهای مناسب ارائه شد.

۴- جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش دو روستای کهنه آب و ابارش از توابع بخش مرکزی شهرستان سبزوار است. این دو روستا به لحاظ جذب گردشگر به علت تفرجگاه‌های متنوع دارای پتانسیل هستند. روستای کهنه آب با ارتفاع ۹۹۹ متر حدود ۳ تا ۴ کیلومتری شهر سبزوار واقع شده است. پیرامون این روستا به علت آب‌وهوای مناسب و بیلاقی تفرجگاه‌های متعددی به شکل رستوران باغ برای گردشگران طبیعت ایجاد شده است. راه امرار معاش روستاییان از راه کشاورزی و کارگری است. روستای ابارش با ۹۷۶ متر بر سر راه جاده سبزوار - تهران مستقر است، لذا در پیرامون آن رستوران باغ‌های متعددی مشاهده می‌شود. در مجموع حدود ۲۰ رستوران باغ به شکل تفرجگاه پیرامون این دو روستا وجود دارد. شایان ذکر است که این دو روستا از زمان پیدایش رستوران باغ‌ها و تفرجگاه‌ها دچار بورس‌بازی زمین شده‌اند.

تصویر ۱- موقعیت روستاها نسبت به شهر سبزوار

منبع تصویر ETM+ ماهواره لند ست، ۲۰۱۲.

۵- یافته‌های تحقیق

پتانسیل محیط داخلی و پیرامون روستاهای مورد مطالعه به منظور شناسایی نقاط قوت و ضعف بر اساس شاخص‌های جدول سنجیده شده است.

جدول ۱- ماتریس عوامل داخلی جاذب طبیعت گردی

نقاط قوت	S
وجود تفرجگاه برای توسعه گردشگری	S _۱
قرارگیری منطقه در محدوده توپوگرافی دشتی	S _۲
وجود منابع طبیعی با پتانسیل زیاد در اطراف روستا	S _۳
افزایش قیمت زمین	S _۴
وجود آب و هوای مناسب	S _۵
برخورداری از تأسیسات آب و فاضلاب	S _۶
وجود راه مناسب نظیر راه آسفالته	S _۷
فاصله نسبتاً مناسب تا شهر سبزوار	S _۸
هنرهای بومی: صنایع دستی، طبخ غذا، شیرینی و چاشنی	S _۹

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

جدول ۲- ماتریس عوامل داخلی دافع گردشگری در روستاهای نمونه

نقاط ضعف (W)	W
وضعیت نامناسب منطقه به لحاظ وجود باد و گرد و خاک	W _۱

نبود مراکز اقامتی برای گردشگران	W _۲
چشم انداز نامناسب تفرجگاه به بیرون	W _۳
دوری مسافت از کلان شهر منطقه (شهر مشهد)	W _۴
کمبود خدمات گردشگری (تعمیرگاه...و)	W _۵
وابستگی اقتصادی مردم منطقه به کشاورزی	W _۶
بی توجهی به استعداد گردشگری	W _۷

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

ارزیابی آثار محیط خارجی روستاهای مورد مطالعه برای شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهایی که در ارتباط با گسترش گردشگری، منطقه مورد مطالعه با آن مواجه است، در این مرحله بررسی شده است.

جدول ۳- ماتریس عوامل خارجی مؤثر در جذب گردشگر

فرصت‌ها	O
وجود پتانسیل زیاد منطقه برای گسترش اکوتوریسم	O _۱
وجود قابلیت تلفیق گردشگری روستایی با گردشگری طبیعی	O _۲
امکان تلفیق گردشگری طبیعی با جاذبه‌های تاریخی-فرهنگی	O _۳
وجود گشودگی فضایی و قابلیت کمپینگ	O _۴
رونق صنایع دستی و امکان جذب سرمایه	O _۵
وجود فضاهای مناسب برای تأمین خدمات گردشگری	O _۶
تعلق بخش عمده‌ای از اراضی به مالکیت خصوصی	O _۷

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

جدول ۴- ماتریس عوامل خارجی دافع گردشگری

تهدیدها	T
امکان وقوع زلزله به علت گسل	T _۱
کمبود سرمایه و اعتبارات	T _۲
نبود امنیت لازم در اطراف روستا	T _۳
عدم قابلیت اسکان گردشگران در شب	T _۴
بافت فرسوده و در حال تخریب روستا	T _۵
تخریب محیط زیست به دلیل استفاده نامطلوب گردشگران از طبیعت	T _۶

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

معیار سنجش نگرش روستائیان در هریک از عوامل فوق، در پرسش‌نامه‌ها با طیف لیکرت انجام شد. در طیف لیکرت پاسخ‌های مربوط به هر گویه در پنج مقوله تنظیم شدند که گرایش کاملاً مثبت و گرایش کاملاً منفی و همچنین گرایش‌های متوسط را نشان می‌دهند (کلاتری، ۱۳۸۴، ۲۱۰). لذا رتبه ۱ به معنای نداشتن اهمیت، رتبه ۲ به معنای اهمیت خیلی کم، رتبه ۳ اهمیت متوسط، رتبه ۴ اهمیت زیاد و رتبه ۵ به معنای اهمیت خیلی زیاد در توسعه گردشگری است؛ سپس اطلاعات و داده‌های گردآوری شده بر حسب مجموع وزن‌های به دست آمده و میانگین رتبه‌ای آن‌ها تجزیه و تحلیل و محاسبه شدند.

همان‌طور که جداول ۱ و ۲ نشان می‌دهند، در منطقه مورد مطالعه تعداد ۹ قوت داخلی در مقابل ۸ ضعف داخلی وجود دارد و در جداول ۳ و ۴ تعداد ۷ فرصت خارجی و ۶ تهدید خارجی شناسایی شده است. به این ترتیب، در مجموع ۱۶ نقطه قوت و فرصت به عنوان مزیت و ۱۴ نقطه ضعف و تهدید به عنوان محدودیت‌ها و تنگناهای پیش روی منطقه قابل شناسایی است.

جدول ۵- ماتریس تحلیل SWOT
(رتبه‌بندی نقاط قوت‌ها، ضعف‌ها)

رتبه	تحلیل SWOT
قوت‌ها S	
۱	وجود تفرجگاه برای توسعه گردشگری پهنه‌ای
۲	وجود راه مناسب
۳	قرارگیری منطقه در محدوده توپوگرافی دشتی
۴	فاصله نسبتاً مناسب تا شهر سبزوار
۵	هنرهای بومی: صنایع دستی، طبخ غذا، شیرینی و چاشنی
۶	وجود آب‌وهوای بیلابلی در تفرجگاه‌ها
۷	افزایش قیمت زمین
۸	وجود منابع طبیعی
۹	برخورداری از تأسیسات آب و فاضلاب
ضعف‌ها W	
۱	نبود مراکز اقامتی برای گردشگران
۲	وضعیت نامناسب منطقه به لحاظ وزش باد و ایجاد گرد و غبار
۳	کمبود خدمات گردشگری
۴	دوری از کلان‌شهر منطقه (شهر مشهد)
۵	بی‌توجهی به استعداد گردشگری در منطقه
۶	وابستگی اقتصادی مردم منطقه به کشاورزی
۷	مناسب نبودن تفرجگاه برای کودکان

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

جدول ۶- ماتریس تحلیل رتبه‌بندی فرصت‌ها و تهدیدها

تحلیل SWOT	
رتبه	
فرصت‌ها O	
۱	وجود پتانسیل زیاد منطقه برای گسترش اکوتوریسم
۲	امکان تلفیق گردشگری طبیعی با جاذبه‌های تاریخی - فرهنگی
۳	وجود قابلیت تلفیق گردشگری روستایی با گردشگری طبیعی
۴	تعلق بخش عمده‌ای از اراضی به مالکیت خصوصی
۵	وجود فضاهای مناسب برای تأمین خدمات گردشگری
۶	رونق صنایع دستی و امکان جذب سرمایه
۷	وجود گشودگی فضایی و قابلیت کمپینگ
تهدیدها T	
۱	عدم قابلیت اسکان گردشگران در شب
۲	تخریب محیط زیست به دلیل استفاده نامطلوب گردشگران از طبیعت
۳	کمبود سرمایه و اعتبارات
۴	امکان وقوع زلزله
۵	بافت فرسوده روستا
۶	نبود امنیت لازم در اطراف روستا

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸.

تحلیل SWOT نشان می‌دهد که از دیدگاه مردم، وجود تفرجگاه برای توسعه گردشگری و صنایع بومی و دستی، به‌ویژه برای زنان، وجود راه مناسب با بیشترین میانگین مهم‌ترین نقاط قوت داخلی بوده‌اند و نبود مراکز اقامتی برای گردشگران و وضعیت نامناسب منطقه به لحاظ ورزش باد و ایجاد گرد و غبار با کمترین میانگین، جزو مهم‌ترین نقاط ضعف داخلی در توسعه گردشگری منطقه هستند. همچنین وجود پتانسیل زیاد منطقه برای گسترش اکوتوریسم و امکان تلفیق گردشگری طبیعی با جاذبه‌های تاریخی - فرهنگی از جمله: بنای پیر حاجات و مناره مهم‌ترین فرصت‌های منطقه هستند و عدم قابلیت اسکان گردشگران در شب و تخریب محیط زیست به دلیل استفاده نامطلوب گردشگران از طبیعت، مهم‌ترین تهدیدهای خارجی برای گسترش گردشگری محسوب شده‌اند. در راستای ارائه استراتژی‌های کلان بر اساس قاعده معمول مدل تحلیل سوات استراتژی که برای توسعه گردشگری روستاهای کهنه آب و ابارش پیشنهاد می‌شود، در زیر ارائه شده است.

۱-۵- راهبردهای رقابتی/تهاجمی (SO):

- در استراتژی تهاجمی که تمرکز بر نقاط قوت درونی S و فرصت‌های بیرونی O است، راهکارهای زیر جهت استفاده بهینه از امکانات موجود به منظور توسعه گردشگری ارائه می‌شود:
- تقویت و توسعه تفرجگاه؛
 - ایجاد کمپینگ و رستوران باغ‌های مناسب متنوع؛

- ایجاد بازار جهت فروش صنایع دستی محلی؛
- توسعه خدمات گردشگری.

۲-۵- راهبردهای تنوع (ST):

در این استراتژی، تنوع بخشی به نقاط قوت درونی S و تهدیدهای بیرونی T متمرکز است، لذا راهکارهای زیر به منظور رفع تهدیدها ارائه می شود:

- ایجاد خدمات مورد نیاز گردشگران؛
- افزایش اعتبارات گردشگری.

۳-۵- راهبردهای بازنگری (WO):

تأکید بر نقاط ضعف درونی W با بهره گیری از فرصت های بیرونی O در این راهبرد مورد توجه قرار می گیرد. جهت رفع نقاط ضعف راهکارهای زیر ارائه می شود:

- توسعه مراکز اقامتی جهت رفاه گردشگران؛
- توجه به صنایع دستی.

۴-۵- راهبردهای تدافعی (WT):

در این راهبرد ضمن تأکید بر رفع نقاط ضعف داخلی W و جلوگیری از تهدیدهای بیرونی T، راهکارهای زیر ارائه می شود:

- کاهش اثرات سوء وزش باد و گرد و غبار در تفرجگاهها؛
- جلوگیری از تخریب زیست محیطی.

۵- نتیجه گیری

پژوهش حاضر نشان می دهد تفرجگاه های پیرامون دو روستای کهنه آب و ابارش از نوع تفرج متمرکز (intensive outdoor recreation) هستند، زیرا از آن دسته فعالیت های تفرجی است که امکان تحقق آن ها بستگی به توسعه و تجهیز مراکز گردشگری دارد و نیازمند تسهیلات متعددی مانند: کمپینگ یا اردو زدن، پیک نیک و انواع ورزش های گروهی و بازارهای محلی و صنایع دستی و... است.

ایجاد و توسعه تفرجگاه های طبیعی و دست ساز مانند: رستوران باغ، کافه سنتی و رستوران با غذاهای بومی جهت اشتغال زنان روستایی ... و شیوه های مناسب و قانونمند مکان یابی، طراحی و مدیریت آن ها در ردیف نیازهای اساسی جوامع بشری، به ویژه شهرنشینان و مناطق صنعتی قرار گرفته است. در زمینه مکان یابی نظریه های متعددی از جمله نظریه حداقل هزینه، تجزیه و تحلیل بازار و حداکثر سود مطرح است (ایرج قاسمی، ۱۳۸۸، ۴۰۷). در این راستا، تعیین عرصه های هم پیوند گردشگری در نقاط روستایی، فرصت های بهتری را برای برنامه ریزی توسعه منسجم گردشگری روستایی فراهم می کند (اکبراقلی، ۱۳۹۰، ۱۴۶).

این پژوهش نشان می‌دهد که تمایل مردم برای استفاده از منطقه‌ای به‌عنوان تفرجگاه، عامل تعیین‌کننده‌ای است که می‌تواند آن را به منبع تفرجگاهی تبدیل کند. وقتی قابلیت منابع برای تفرجگاه بررسی می‌شود، در واقع هدف این است که رفتار و واکنش مردم ارزیابی شود. در این راستا زمینه‌های تفرج در دو روستا را می‌توان به شرح زیر برشمرد:

- اقامت و تفریح آرام در طبیعت؛
- گردش با استفاده از وسایل غیر موتوری؛
- اسب‌سواری؛
- سفر به روستا، اقامت با ساکنان بومی؛
- دیدار مزارع اطراف روستا؛
- تماشای چشم‌اندازهای زیبای طبیعی؛
- پیاده‌روی برنامه‌ریزی شده ایستگاهی؛
- آشنایی با صنایع دستی؛
- آشنایی با هنرهای بومی زنان روستایی.

در انتها، تحول گردشگری تفرجگاهی منطقه به شیوه گردشگری سبز پیشنهاد می‌شود، زیرا گردشگری سبز با انگیزه دوستداری و حفاظت از محیط زیست صورت می‌گیرد (قدیری معصوم، ۱۳۸۹، ۱۷) تا منافع اقتصادی انبوه از جمله بورس‌بازی زمین که در منطقه مورد مطالعه، رواج یافته است. گردشگری سبز (یا گردشگری جایگزین، گردشگری مسئولانه، گردشگری جدید) (بولتر، ۱۹۹۲، ۸۶)، به‌عنوان یک شیوه بازاریابی به‌کار می‌رود که دوستی با محیط زیست را پیشنهاد می‌کند (وود، ۱۹۹۱، ۲۹).

۶- مراجع

- اکبراقلی، فرحناز، (۱۳۹۳)، گردشگری روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- اکبراقلی، فرحناز؛ عباسی، حسین، (۱۳۹۰)، پهنه‌بندی عرصه‌های هم‌پیوند گردشگری با استفاده از مدل تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، چکیده مقالات اولین همایش ملی جغرافیا و برنامه‌ریزی توسعه روستایی، ۱۴۶.
- امینی قشلاق، سیاوش؛ خانی، فضیله، (۱۳۹۱)، نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه ای، شماره ۱۸.
- تصویر ETM+ ماهواره لند ست، ۲۰۱۲.
- خواجه شاهکویی؛ علیرضا، خوشنفر، (۱۳۹۱)، نقش گردشگری در توانمندسازی زنان روستایی (مطالعه موردی: روستای زیارت گرگان، مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۳، پیاپی ۱۱۴، صص ۱۰۶-۱۲۵).
- دربان آستانه، علیرضا، (۱۳۸۷)، مدیریت توسعه زیر ساخت‌های خدماتی روستایی، ناشر موسسه فرهنگی، اطلاع رسانی و مطبوعاتی سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور، تهران.
- رضوانی، محمدرضا، (۱۳۸۷)، توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، انتشارات دانشگاه تهران.
- شفیق‌زادگان، (۱۳۸۳)، اکو توریسم در ایران چیزی در حد صفر، نشریه جهان صنعت، شماره ۵، تهران.
- قاسمی، ایرج، (۱۳۸۸)، برنامه‌ریزی کالبدی حوزه‌های گردشگری روستایی، ناشر بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- قدیری معصوم، مجتبی؛ استعلاجی، علیرضا؛ پاژکی، معصومه، (۱۳۸۹)، گردشگری پایدار (روستایی و عشایری)، انتشارات دانشگاه تهران.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۴)، جامعه شناسی روستایی، انتشارات دانشگاه پیام نور.
- وطن‌خواه، ژیلا، (۱۳۹۴)، نقش گردشگری در توسعه کارآفرینی زنان روستایی شهرستان فومن، مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۵ (۲۰)، ۴۶-۵۹.
- Bulter, Richard (۲۰۰۲), Problems and issues of integrating tourism development, contemporary issues in tourism development, routledge.
- Divid.R., Sharples, j. (۲۰۱۲), Rural Tourism, international Thomson Business Perss.
- Kousis, M. (2000), Tourism and the environment: A Social Movements Perspective, Annals of Tourism Research, vol 27, NO. 2.
- Wood, k and House .s. (1991), the good tourist: a world wide guide for the green traveler, London.